



Lietuvių kalba Rusijos Saratovo srityje

Šiame straipsnyje norima papasakoti apie tai, kaip ir kodėl net keturios ar penkios kartos išlaikė lietuviškumą ir lietuvių kalbą tolimoje Rusijos Saratovo srityje, kur likimas nubloškė 1863-1864 m. sukilimo dalyvių ir rėmėjų šeimas. O paprastai mokslininkai mano, kad jau trečia emigrantų karta gali pamiršti savo šaknis ir senelių kalbą.

Loreta VILKIENĖ, Vilniaus universitetas

PASAULIOLIETUVIS.LT

Rusijos Saratovo srityje gyvenusių ar tebegyvenančių lietuvių kilmės žmonių tapatybės ir kalbos išlaikymo klausimais šiuo metu domisi grupė mokslininkų, vykdančių Lietuvos Mokslo Tarybos remiamą projektą „Prievartinės migracijos iš Lietuvos diasporos Rytuose ir jų tapatybė: Užvolgio ir Kazachstano atvejai“ (LIP-20-12). Projekto idėja – atskleisti skirtingais istorijos laikotarpiais prievartinę migraciją į Rusijos Užvolgį (Saratovo sritis) ir Kazachstaną (Karaganda) patyrusių lietuvių ir jų palikuonių lietuviškosios tapatybės išlaikymo pastangas ir būdus.

Pirmiausia prisiminkime truputį istorijos. Po 1863–1864 m. sukilimo Rusijos Saratovo srities stepėse buvo priversta įsikurti nemaža lietuvių bendruomenė. Susidarė net trys lietuvių kaimai: Čiornaja Padina, kur buvo 100 lietuvių ūkių, Tolovka – 60 ūkių ir Litovka – 25 ūkiai. Beje, Litovkos kaimo vardas – tai lyg įamžintas gimtosios šalies – Lietuvos – atminimas. Visi šie žmonės buvo atgabenti į beribes stepes, kurios nė kiek nepanėšėjo į paliktą Lietuvą. Tame krašte ne vienoje ekspedicijoje buvusi etnologė Gražina Kadžytė savo knygelėje „Volgos vanduo „Lietuvių tvenkinys“ (1995: 40) užfiksavo tokius prisiminimus: „Atvežė,

iškratė vidury plyniausio lauko, kur nieko, nič nieko nėra, tik žemės lig valiai... Tai ir pasakė:

- Čia kurkitės! Caras tėvelis daug žemės turi, tai galėsta imt ir dirbt kiek tiktai norit.

Visi tadu šaukti šaukę:

- Nieka mum čia neraikia! Runkas nepakelsma, piršta nepajudinsma. Laiskit atgal, laiskit namo! Lietuvon!“

Žinoma, niekas atgal į Lietuvą grįžti neleido. Tad čia atsidūrusiems lietuviams reikėjo pradėti gyvenimą iš naujo. Susibūrę į bendruomenę, vienas kitam padėdami žmonės kabinosi į gyvenimą, kūrė savo ateitį. O kadangi derlingos žemės žmonės galėjo dirbti tiek, kiek pajėgė, kūrėsi dideli ūkiai – 80-200 ha. Įdomu tai, kad lietuviai stengėsi net ir kraštovaizdį pakeisti taip, kad jis primintų Tėvynę: sodino medžius, supylė kalnelį, išsikasė tvenkinį, kuris ir pavadintas *Lietuvių tvenkiniu*. Kam to reikėjo – kad ir akis kasdien primintų Lietuvą. Negalima sakyti, kad šiems žmonėms buvo paprasta ar lengva prasigyventi, o ir istorijos vėjai nebuvo gailestingi: čia, žiūrėk, Rusijoje praūžė revoliucija, po kurios užėjo badmetis (1921-1922 m.), čia 1929 m. kolektyvizacija išbuožino tuos, kurie jau buvo prasigyvenę, jiems teko ir vėl patirti tremtį tolyn į Sibirą ar Kazachstaną... O kiek tų negandų per daugiau nei šimtą metų dar būta! Žinoma, bėgantis laikas taip pat dirbo savo darbą ir keitė tame krašte įsikūrusių lietuvių bendruomenę. Kaip *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje* rašo Aloyzas Vidugiris, „1963 m. kaime gyveno 40 lietuvių šeimų (apie 100 žmonių), 1994 buvo 24 lietuvių sodybos“. Taigi lietuvių Saratovo srityje palaipsniui mažėjo: vieni grįžo į Lietuvą, kiti susiliejo su vietiniais gyventojai, tačiau vis dėlto nuo tremties iki XXI a. pradžios čia daugiau ar mažiau išliko lietuviškumas ir lietuvių kalba. Tiesa, kaip mini Vytis Čiubrinskas, 2014 m. lietuviškai kalbančių buvo „[t]ik trijų šeimų nariai (2014 m. iš viso jų buvo penki žmonės), tačiau moka lietuviškai dainuoti bei galinčiųjų pasakyti kelias lietuviškas frazes yra daugiau“ (Čiubrinskas 2022: 40). Vadinasi, sumenkus bendruomenei, į užmarštį ėmė trauktis ir kalba. Bet vis dėlto svarbu suprasti, kas padėjo išlaikyti lietuviškumą daugiau nei šimtą metų.

Atsakymo į tokį klausimą mokslininkų grupė planavo ieškoti ekspedicijoje į Saratovo sritį, tačiau 2020 m. kilusi pandemija, o vėliau ir 2022 m. Rusijos sukeltas karas neleido to padaryti. Todėl teko pasitelkti kitų ekspedicijų dalyvių

surinktus interviu, kitą medžiagą ir paieškoti priežasčių, veiksnių, kurie skatino tremtinius išlikti lietuviais. Tai padaryti leido Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto (toliau - LLTI) ir Vytauto Didžiojo universiteto Socialinės antropologijos centro (VDU SAC) archyvuose saugoma medžiaga. Ką gi ji padėjo suprasti?

Pirmiausia reikia pasakyti, kad natūralu būtų manyti, kad Saratovo srityje gyvenančių lietuvių pirma šeimoje išmokta kalba buvo lietuvių. Tačiau prisiminkime, kad čia gyvenusieji iš Lietuvos buvo ištremti apie XIX a. vidurį, kai bendrinė lietuvių kalba, kokia mes kalbame Lietuvoje šiandien, neegzistavo. Prisiminkime, kad bendrinė lietuvių kalbą XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje dar tik radosi, o jos vartojimas suaktyvėjo, ėmė plisti tik po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. ir po 1922 m. lietuvių kalbos paskelbimo valstybine kalba. Taigi 1863-1864 m. sukilimo dalyvių ir rėmėjų šeimų trėmimai vyko anksčiau, nei susiformavo bendrinė lietuvių kalba. Vadinasi, į tremtį žmonės išsivežė kiekvienas savo gimtąją tarmę, šnektą. Įvairūs dokumentai liudija, kad dauguma ištremtųjų buvo kilę iš Rytų Lietuvos, iš Aukštaitijos. 1963 m. Saratovo srityje ekspedicijoje dalyvavęs kalbininkas Aloyzas Vidugiris teigė, kad tų kraštų lietuviai „daugiausia kalbėjo apibendrinta rytų aukštaičių tarme“ (Šimonytė-Žarskienė, Šorys 2013). Taigi galima manyti, kad ir tremtinių palikuoniai iš savo šeimos perėmė būtent rytų aukštaičių tarmę. Tai liudija ir žmonių, su kuriais 2013 m. ekspedicijoje bendravo mokslininkai Vytis Čiubrinskas ir Rimantas Sliužinskas, kalbėjimo būdas: „Kaip makam, taip šnekam su juo [su vyru] namie“ (VDU SAC archyvas). Pastebėtina, kad Saratovo srityje gyvenančių lietuvių žodynas iki XXI a. išliko irgi kiek senoviškesnis nei mums įprasta, pavyzdžiui, savaitės dienas žmonės vis dar vadino taip, kaip seniau buvo tai daroma tarmėse: *paldėnikas* (= pirmadienis), *utarnikas* (= antradienis), *pėtnyčia* (= penktadienis) ir t. t. Patys su tyrėjais kalbėję lietuviai taip pat gerai suprato, kad jų lietuvių kalba ne tokia, kokia mes kalbame Lietuvoje, kad ji susitraukusi, sumenkusi:

„Mes gi žinajam [mokėjom kalbą], ašmirštam. Nėr su kuo šnekėt“ (VDU SAC archyvas).

„Nu, mes jau gi vienu žodį šitai, kitų jau ruskai, jau pripratam“ (LLTI archyvas).

Kaip matyti, žmonės apgailestavo, kad lietuvių kalba primiršta, kad mažėja tų, kurie šią kalbą moka, tad kai nėra su kuo kalbėti, tai kalba ir traukiasi. Žinoma, kad aplinkos kalba - rusų - rado savo vietą kasdienėje vartosenoje. Žmonės taip pat minėjo, kad svečiuodamiesi Lietuvoje turi priprasti prie mūsų kalbėjimo būdo,

jo tempo, kad galėtų suprasti, kas sakoma:

„Nu mes Lietuvoje kadu buvam, <...> anys grait saka, niekaip nesuprantam“
(VDU SAC archyvas).

Tačiau vis dėlto didelę nuostabą ir pagarbą kelia tai, kad nuo XIX a. vidurio iki XXI a. pradžios tolimajame Užvolgyje lietuvių kalba išliko. Turime suprasti, kad tai yra didelio žmonių noro, didelių pastangų vaisius. Tad kyla klausimas, kas palaikė toki žmonių norą išlaikyti lietuviškumą ir lietuvių kalbą?



Čiornaja Padina kaime

Žinoma, trumpo, glausto atsakymo pateikti negalima. Tačiau tam tikros priežastys vis dėlto aiškiai išryškėja. Pirmą priežastį, kurios nenumatė trėmimų iniciatoriai ir organizatoriai, – tai ištisų kaimų bendruomenės galia, bendruomenės susitelkimas. Trys stiprūs lietuvių kaimai – tai jau didelė bendruomenė. Be to, ištremtos ištisos šeimos. Vadinasi, lietuvių kalba galėjo sėkmingai gyvuoti ir šeimose, ir už jos ribų – kaime, bendruomenėje. O tai yra labai svarbu. Įvairių kalbų tyrėjai pabrėžia, kad kalbos išlikimui būtina, jog ji būtų vartojama ir

namuose, ir už namų ribų. Tokios sąlygos šiame krašte buvo. Susikūrė tarsi atskiras lietuvių pasaulis, dėl kurio lietuviškumo naikinimo turbūt nelabai suko galvą ir vietos valdžia. Prisiminkime, kad po 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje buvo uždrausta spauda lietuvių kalba, mokyklose šios kalbos taip pat nebeliko, buvo aktyviai vykdoma rusifikacija. O Saratovo srities lietuviai tarsi buvo palikti gyventi savo gyvenimą: 1870–1938 m. čia veikė lietuviška mokykla, pastatyta ir bažnyčia. Be to, būta ir kontaktų su Lietuva. Reikia pasakyti, kad ir per Pirmąjį, ir per Antrąjį pasaulinius karus Saratovo lietuvių bendruomenės pasipildė karo pabėgėliais iš Lietuvos. Tai sustiprino bendruomenę, naujos gyvasties galėjo įkvėpti ir lietuvių kalbai. Būta ir kitokių saitų. Jau buvo užsiminta, kad XX a. trečiame dešimtmetyje tuose kraštuose siautė didelis badas, todėl jauna Lietuvos Respublika siuntė paramą savo žmonėms, be to, siekė bent dalį tėvynainių ir susigrąžinti. Aktyvūs saitai su Lietuva palaikė ir lietuvių kalbos poreikį.

Dar vienas svarbus akstinas, skatinantis išlaikyti ir šaknų kalbą, – tai šeimos istorijų žinojimas. Štai antropologas Vytis Čiubrinskas 2013 m. ekspedicijoje užfiksavo, kad buvo „branginamos šeimų istorijos, šeimų šventės, šeimos pasakojimai, nuotraukos bei atminties daiktai – indai, baldai, siuviniai, mezginiai“ (Čiubrinskas 2022: 39). Taigi vieną šeimos kartą su kita karta siejo istorijos gija – šeimos istorijos, o per ją ir Lietuvos istorijos. Esi tremtinys dėl to, kad tavo tėvai, seneliai siekė Lietuvos laisvės ir gerovės. Turbūt tai galėjo būti labai stiprūs motyvai ir toliau išlaikyti savo lietuviškumą, lietuvių kalbą. Kad tokia savimonė buvo labai stipri, liudija ir faktas, kad daugiau nei po šimto metų nuo tremties pradžios, 1995 m., Čiornaja Padinos kaimo mokykloje buvo atidarytas nedidelis muziejus, kuriame pasakojama lietuvių, gyvenusių tame krašte, istorija.

Dar vienas dalykas, kuris yra itin svarbus, kai norima išlaikyti lietuviškumą ir kalbą, tai teigiamas nusiteikimas kalbos atžvilgiu, nenusigręžimas nuo jos, reiškiamas pagarba ir meilė kalbai. Štai 2013 m. ekspedicijoje užfiksuotas toks vienos moters pasisakymas:

„blagai aš kalbu, <...> [kai noriu] tikrą sava liežiuvių (= kalbą), kadu giesmių padainosu. Nu vot, mylėjau labai. Mylėjau lietuviškai“ (VDU SAC archyvas).

Nors nelabai rišliai, bet moteris sako, kad lietuvių kalbą jį mylėjo, kad ši kalba yra jos *tikras liežuvis*, t. y. gimtoji kalba, kad tuomet, kad lietuviškai dainuodama ji jaučiasi esanti su savo kalba. Ir galima sakyti, kad viena iš meilės kalbai išraiškų, o ir tam tikras kalbos išlaikymo būdas buvo būtent lietuviškos dainos – senosios,

išsivežtos ištremtųjų, ir naujesnės, pavyzdžiui, pokario partizanų, pasiekusios bendruomenę XX a. Dar 2014 m. lietuviškai kalbintos moterys minėjo:

„Nu koi kakias giesmes [= dainas] žinam, giedajam lietuviškas“ (VDU SAC archyvas).

„Aš lietuviškų giesmių [= dainų] daug žinau“ (VDU SAC archyvas).

Žmonės džiaugėsi, kad moka lietuviškų dainų, jas mėgsta dainuoti kartu suėję. Ir tai vyko visą laiką nuo XIX a. pabaigos iki XXI a. pradžios – daugiau nei šimtą metų. Primintina, kad Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto archyve saugomi 1963 m. ekspedicijoje Norberto Vėliaus ir Aloyzo Vidugirio užfiksuoti 275 tautosakos vienetai: 173 dainos, 20 pasakų, 31 sakmė (Šimonytė-Žarskienė, Šorys 2013: 5). Taigi galima teigti, kad sovietų sistema, vykdydama rusifikacijos politiką, neapskaičiavo, kad tautosaka gali būti priemonė išlaikyti etninę tapatybę, reikšti palankias nuostatas kalbos atžvilgiu, pagaliau – išlaikyti pačią kalbą, ją perduoti. Tačiau turbūt visi sutiksime, kad, žinoma, būtina sąlyga – bendruomenė, kuriai toks etninis paveldas, paveldėtoji kalba būtų svarbi. O lietuvių bendruomenė tuose kraštuose buvo nemaža ir stipri.

Dar vienas saitas, padėjęs išlaikyti lietuvių ir lietuvių kalbą, – tai lietuviškos šeimos. Net kelios tremtinių ir jų palikuonių kartos kūrė išimtinai lietuviškas šeimas, kurios namuose kalbėjo lietuviškai. Antra karta ir skaitė, ir rašė lietuviškai, žmonės pasakojo, kad namuose buvo lietuviškų maldaknygių ir kitokių knygų. Taip pat minima, kad iki Antrojo pasaulinio karo šeimos susirašinėjo su giminėmis Lietuvoje, tačiau po karo tai buvo valdžios uždrausta, todėl susirašinėjimas nutrūko. Gal dėl to trečia karta lietuviškai rašyti nebeišmoko.

Reikia pasakyti ir tai, kad ši lietuvių bendruomenė, be abejo, negalėjo apsieiti be rusų kalbos, kurios apsuptyje gyveno. Rusų kalba atėjo ir į šeimas, kai vaikai (trečia, ketvirta karta) ėmė kurti mišrias šeimas, išvyko iš bendruomenės dirbti ar mokytis kitur. Visa tai lėmė, kad po 2014 m. ekspedicijos į Saratovo sritį Vytis Čiubrinskas konstatavo, kad lietuvių kilmės žmonės Saratovo srityje „atrodo visiškai asimiliavęsi, praradę kalbą, gyvena mišrioje santuokose ir tik retas kuris kalba lietuvių kalba“ (Čiubrinskas 2022: 37). Bet vis dėlto dar kalba savo protėvių kalba.

Taigi Rusijos Saratovo srityje didesne ar mažesne apimtimi lietuvių kalba, o konkrečiau – protėvių atsivežta aukštaičių tarmė buvo išlaikyta daugiau nei 100

metų. Nors gyvenimas rusų kalbos apsuptyje, žinoma, lėmė, kad lietuvių kilmės žmonės ėmė vartoti šią kalbą, tačiau ir lietuvių kalba, kad ir vartojama ne visais gyvenimo atvejais, išliko kiek ilgiau nei paprastai minima tyrėjų, kurie analizuoja svečiose šalyse gyvenančių žmonių šaknų kalbos išlaikymo klausimus. Tai nulėmė lietuviška šeima ir susitelkusi bendruomenė, kuriai buvo svarbu lietuviškumas, kalba, Lietuva. Buvo puoselėjamos vertybės, kurias žmonės stengėsi perduoti kitoms kartoms. Tol, kol ainiai norėjo tai perimti.

Literatūra ir šaltiniai

Čiubrinskas, V. (2022) Transnacionalizmas ir migracija: lietuvių migrantų ir jų ainių patirtys, strategijos ir identitetai Teksase, Užvolgyje ir Čikagoje. Iš *Migracija: sampratos ir patirtys* (sud. Margarita Matulytė). Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, Lietuvos kultūros tyrimų institutas. 20-58.

Kadžytė, G. (1995). *Volgos vanduo „Lietuvių tvenkinys“*. Valstybinis nacionalinių tyrimų centras.

Šimonytė-Žarskienė, R., Šorys, J. (2013). Čiornaja Padina: kaip išsikepti ruginės duonos ir neužmiršti dainų? *Liaudies kultūra*, 3 (150), 1-10.

<https://www.vle.lt/straipsnis/ciorna-padina/>.

Nuotraukos Vyčio Čiubrinsko. 2013 m.

Lietuvių namai Čiornaja Padinos kaime.